

ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՂԱՅԵԱՆՑ

(Նրա գրական գործուն. 40-ամեակի առիթով)

III

Աղայեանցի վերադարձը.—նրա գործունէութիւնը դպրոցական ասպարիզում.—
Մանկական գրականութիւն.—Հէքիաթները.—Ոտանաւորները.—Մանկական բա-
նաստեղծութիւնները.—Աղայեանցը իբրև թարգմանիչ:

Պետերբուրգում Աղայեանցը մնաց մինչև 1867 թիւը, երբ
Գէորգ կաթողիկոսի կողմից հրաւիրուեց էջմիածնի տպարանը
կարգի դնելու Նա վերադարձաւ Թիֆլիս, ուր և ամուսնացաւ:
Էջմիածնում նրան յանձնեցին տպարանի վերահսկողութեան հետ
նաև Արարատ-ի խմբագրի պաշտօնը: Արարատում նա սկսեց
առանձին ուշադրութիւն դարձնել դաստիարակչական խըն-
դիրների վրայ, բայց մինչև վերջը չը կարողացաւ իր յօդուած-
ներն ազատ տպագրել, որովհետև քիչ ժամանակից նրան ստի-
պեցին ենթարկուել մի տեսակ ցենզուրայի: Ապա ընդհարուե-
լով Մանկունի եպիսկոպոսի հետ՝ նա հեռացաւ էջմիածնից:

Դրանից յետոյ սկսւում է նրա գործունէութիւնը իբրև
ուսուցիչ և տեսուչ՝ Ախալցխայում, Ալեքսանդրապոլում, Երևա-
նում, Շուշում, Թիֆլիսի թեմում ևայլն: Մէկ ու կէս տարի
Փորձ-ի խմբագրի օգնական է եղել, բայց ոչինչ չէ կարողացել
գրել երեւի անհամապատասխան միջնորդութի պատճառով:

Շուշում եղած ժամանակ նա գրեց իր «Անահիտը»:

Ապա նա հրաւիրուեց տ. Ս. Բաբայեանցի մանկապարտէ-
զը, «որտեղ, ասում է նա, գրում էի մանկական երգեր... Այդ
օրուանից յետոյ անա ես գլխովին նուիրուեցի մանկական գրա-

կանութեան, որոնք տպագրուեցին Աղբիւրում մի քանի տարի շարունակ»։ Նոյն այդ թւականներին էլ նա ղեկավարում էր «Աղբիւրը», որը դարձաւ բաւական կենդանի մանկական ամսագիր։

Այն օրուանից, երբ նա գլխավին նուիրուեց մանկական գրականութեան, նա սկսեց գրել հէքիաթներ։ Սրանք մեծ մասամբ ժողովրդի մէջ եղած հէքիաթներն են, որ Աղայեանցը պատմում է իր գրաւիչ, սահուն ոճով, կոկելով, շտկելով։ Նրա հէքիաթներն են, որ նրան դարձրել են մեր մէջ մի եզակի գրող։ Նրա հէքիաթներն են—Անահիտ, Տորք-Անգեղ, Արեգնազան, Օձամանուկ և Արեհատ, Արեամանուկ, Օշափ, Ասլան-Բալա, Զանգի-Զրանգի, Եղեգնուհի, Այծատուր, Մանուկ-Սան, ապա մանր պատմութիւններ, փոքրիկ հէքիաթներ, աւանդութիւններ, որոնք մեծ մասամբ ղրուած են նրա դասագրքերի մէջ։

Առաջին հէքիաթը, որ նա գրել է, «Անահիտ»-ն է։ Ես մտադրութիւն չ'ունեմ Աղայեանցի հէքիաթներով մանրամասն զբաղուելու, քանի որ դա մի յատուկ ուսումնասիրութեան խընդիր է, նրանց համեմատելով Անդերսենի և ուրիշների ստեղծագործութեանց հետ և դուրս բերելով Աղայեանցի տաղանդի առանձնայատկութիւնները։ Բայց մի համառօտ ակնարկ կ'անեմ դրանց վրայ. նկատողութեան արժանի է մի կողմը—Աղայեանցը հէքիաթներում նոյնիսկ մեծ հաճոյքով ընտրում է և չեղտում այնպիսի հերոսներ և առանձնայատկութիւններ, որոնք նրա կեանքի գծերում առանձին ուշադրութիւն են գրաւում. դրանով ևս ապացուցւում է, որ Աղայեանցը իր ոգևորութեան աղբիւրը գտնում է գլխաւորաբար իր կեանքի մէջ։

«Անահիտը» աչքի է ընկնում նրանով, որ նա մի կամուրջ է վէպից դէպի հէքիաթը։ Իբրև ֆոն հէքիաթի բովանդակութեան համար ընտրուած է այն պատմական մոմենտը, երբ Մեսրոպ Մաշտոցը քարոզում էր քրիստոնէութիւն և տարածում էր հայոց գիրը։ Պատմական իրականութիւն պատկերացնող այդպիսի կտորների հետ Անահիտում մենք հանդիպում ենք առասպելական ստորերկրեայ մութ չէնքերի, ուր աշխատեցնում են մարդկանց և մարդի միտ են ուտեցնում, թագաւորի որդին սիրահարւում է նախրչու աղջկան, նախրչու աղջիկ Անահիտը դառնում է մի շատ խելօք թագուհի, քաջ, պատերազմող և այլն... կտորներ, որոնք զուտ հէքիաթային են։ Հէքիաթի հիմնական միտքն այն է, որ ամեն ոք պիտի արհեստ զիտենայ, մինչև անգամ թագաւորի որդին, որովհետև՝

Ամեն հոգի, ամեն անհատ, եթէ գիտէ արհեստ, ուսում,
 Նա չի լինիլ տնանկ, աղքատ վտանգալից մեր աշխարհում:
 Արհեստն է, որ աղբիւրի պէս միշտ բոխում է, միշտ ծլծլում,
 Թէպէտ եւ մերթ նւազում է, բայց բնաւին չի ցամաքում:

Աղայեանցի հէքիաթներէց, այսպէս ասած, ամենահէքիաթականը, անգուսպ ֆանտազիայով հարուստը «Արեգնազան»-ն է, ուր պատկերացրուած է սեռական անմեղութիւնը լայն աստիճանի, որ հերոսը չը գիտէ, ինքը տղայ է, թէ աղջիկ. բայց աղանի աղջկան ջրումը լողանալիս տեսնելով, զգաց իր մէջ մի անսովոր, շատ հաճոյական բան, ապա ջրին նայելով՝ տեսաւ երեսին նորածիլ բէխեր ու մօրուք և նոր իմացաւ, որ տղայ է եղել ինքը: Ահա այդ անմեղ արարածի ձեռքով է, որ վերջ է տրուում չարի տիրապետութեանը: Նա խզում է չար պառուի կախարդական գաւազանները, կեանք է տալիս նրա քարացրած քաղաքին, ձեռք է բերում անմահական ջուր, նրանով բժշկում է թագաւորի աղջկան, նրա հետ ամուսնանում է, թագաւոր է դառնում և կախարդական գաւազանները ծովը գցելով՝ «չար ոգիների ու նրանց արբանեակների իշխանութիւնը» վերացնում է աշխարհից:

Տորք-Անգեղը, որ կէս պոէմա է, կէս հէքիաթ, աչքի է ընկնում բոլորովին ուրիշ տեսակէտից: Այնտեղ մենք գտնում ենք բնաւորութեան աւելի հետաքրքիր, մանրամասն, բազմակողմանի պատկերացում, աւելի հասուն գաղափար, աւելի գեղեցիկ բանաստեղծական նկարագրութիւններ: Այսպէս է նկարագրուած Տորքի արտաքինը.

Տորքը չէր նման հասարակ մարդու,
 Այլ մի աժդահա եւ շատ ահարկու.
 Աչքերը կասես մի-մի կապոյտ ծով՝
 Ճանաչաւորուած արեւի լուսով.
 Սեւ-սեւ ունքերը՝ մուծ ամպի նման՝
 Բարդ-բարդ կուտակուած աչքերի վրան.
 Դիմը կորնթարթ, իբրեւ մի բլուր,
 Ատամներն ուրազ, եղունգները թուր.
 Կուրծքը կասես թէ մի լանջ է լեռան,
 Մէջքը սարաժայռ, կոնքերը գերան...

Այս կազմուածքով Տորքը շատ ուժեղ է, նրան հնազանդում են առիւծներն ու վագրերը, որոնք նրա հօտի պահապաններն են. նա իր ուժը գործադրում է նաև ժողովրդին պաշտ-

պանելու Սև ծովի կողմից եկող աւազակների դէմ, նա շատակեր չէ և համբերող է. լաւ ճաշակ ունի, ժայռից քանդակում է արձաններ: Նա երազում տեսել է և սիրում է Հայկանուշ գեղեցկին, որը ապրում է մի ամրոցի մէջ: Նա գնում է այդ ամրոցը և իր ուժով ու ճարպկութեամբ երկիւղ է ազդում իրան հակառակորդ հականերին, որոնք յետ են քաշւում և թողնում են Հայկանուշին ուղեկու միտքը: Իսկ ինքը պիտի մրցէր Հայկանուշի հետ և յաղթէր, սպա կարող էր միայն նրա ամուսինը դառնալ. բայց մի ծերունի հսկայ ասում է.

Ես կը հրամայեմ, որ մեր օրէնքով
Մրցէք իրար հետ, բայց... սիրոյ զէնքով.
Թող սէրը լինի ձեր զէնքը մի հատ,
Սիրեցէք միմեանց մինդ միւսից շատ.
Դու նրան արշտպան, նա քեզ պահապան,—
Ահա օրէնքը սուրբ ամուսնութեան:

Աղայեանցի միւս հէքիաթներից՝ մեզ հետաքրքրող հարցի տեսակէտից առանձնապէս աչքի է ընկնում «Օշափը»: Սա առանձին ոգևորութեամբ և վերապաց տրամադրութեամբ գրուած մի հէքիաթ է՝ հիւսուած հին Յունաստանի առասպելների վրայ: Ասիայում, Լիկիայի թագաւորութեան մէջ դուրս է ընկել մի հրէշ, որին անուանում են Քիմեր կամ Խիմերա, բայց Աղայեանցը անուանում է «Օշափ»: Սա երեք գլուխ ունի, առիւծի, այծի և օձի, որոնց բերաններից կրակ է ժայթքում և լսիւմ ասին ինչ. նա արագավազ է և ճարպիկ, քարուքանդ է արել երկիրը: Լիկիայի թագաւորին տեսութեան է գալիս Բելլերոֆոն անունով մի երիտասարդ, որի քաջ կերպարանքը տեսնելով՝ թագաւորը առաջարկում է նրան գտնել Օշափին և սպանել: Բայց երիտասարդը նկատում է, որ Օշափի նման զօրաւոր և արագաշարժ հրէշի հետ յետիոտն չէ կարելի կռել, հարկաւոր է ունենալ մի շատ լաւ ձի. և դա կարող է լինել միայն Պեգասը, այն թեաւոր ձին, որ «օդի մէջ աւելի արագ է թռչում, քան վազում է երկրի երեսին»: Երիտասարդին ամեն կողմից սկսում են համոզել, որ թեաւոր ձի չը կայ, դա առասպել է. բայց նա չէ լսում, ճանապարհւում է Ելլադա, ուր Պեգասը երբեմն գալիս է Պիրենայի աղբիւրից ջուր խմելու: Երկար համբերեց, տուկաց երիտասարդը, մինչև յաջողեցրեց ձեռք բերել Պեգասին, նրանով եկաւ Լիկիա, կռեց Օշափի հետ, թէև քիչ վիրաւորուեց, բայց յաղթեց նրան և երկիրն ազատեց նրա ճիրաններից:

Ասացի, որ այս հէքիաթը մի առանձին ոգևորութեամբ և վերասլաց տրամադրութեամբ է գրուած, ինչո՞ւ. որովհետեւ Աղայեանցը ինքը իր հայրենիքում տեսաւ մի նոյնանման Օշափ, բայց նրա հետ յաջողութեամբ կուեկու համար նա գնաց հեռու երկիր, սպասեց, տոկաց, ձեռք բերեց թեւաւոր ձին և վերադարձաւ հրէշի գէմ կուեկու: Այս հէքիաթում Աղայեանցը այնքան է ոգևորում, որ չի համբերում, այլ փակագծի մէջ՝ կարդացող երեխաներին մի այսպիսի խորհուրդ է տալիս. «Ես ձեզ, սիրելի մանուկներ, խորհուրդ չեմ տալ կուեկու այս երկրային զգուելի արարածների հետ, մինչև ձեռք բերած չը լինէք օղեղէն թեւաւոր ձին»: Ահա այս հանգամանքն է պատճառ Օշափի առանձնապէս գրաւչութեան:

Այս տեսակէտից ուշադրութիւն են գրաւում նաև Ասլան-Բալա և Մանուկ-Սան հէքիաթները:

Ասլան-Բալա-ում նկարագրուած թագաւորի որդին՝ Վուրգը՝ պառաւի կուժը կտորած լինելու պատճառով՝ նրանից անէծքի է արժանանում, որ Անտես-Աննամանի սիրովն այրուի, տանջուի: Եւ ազդուած պառաւի անէծքից, սիրելով Անտես-Աննամանին, Վուրգը ընկնում է մի այնպիսի հոգեկան տրամադրութեան մէջ, որ Աղայեանցի մանկութեան դէպքերն են յիշեցնում: Այստեղ նա պատկերացրել է անզուսպ տենչի զօրութիւնը. ապա շարունակութեան մէջ բուն պատմութիւնը թողնելով՝ բացատրում է այսպէս. «Այս այն սէրը չէ, որ մեր ժամանակ մեր աշխարհում կայ: Սա սէր էլ չէ իսկապէս, այլ մի գօրեղ փափագ, մի ուժգին իղձ, մի սաստիկ ցանկութիւն, մի մութ ազ և ուրիշ այնպիսի զգացում, որ մարդ ունենում է իր սրտի ուզած երջանկութիւնը ձեռք բերելու համար: Այսպիսի իղձ մարդ կարող է ունենալ և՛ ուսում, գիտութիւն ձեռք բերելու համար, իր ուզած նշանաւոր միտքը իրագործելու համար, և՛ ուրիշ շատ բաների» (Աղբիւր, 1890.)

Իսկ Մանուկ-Սանը Աստու ընտրած մի երեխայի պատմութիւն է, ինչպիսին իրան համարում է Աղայեանցը: Հէքիաթի սկզբում նա ասում է. «Ինչպէս մեծերի մէջ կան տխմար և իմաստուն մարդիկ, մանուկների մէջ էլ կան տխմարներ և իմաստուններ: Իմաստութիւնը հասակից կախումն չ'ունի. այդ մի չնորք է, որ Աստուած նրան է տալիս, ում ընտրում է ինքը: Այսպիսի ընտրուածներ շատ քիչ են լինում թեւով...» (Աղբիւր, 1890.)

Գեղեցիկ է նաև «Եղեգնուհին», ուր պատկերացրուած է այն գաղափարը, որ չարութիւնը միշտ կը պատժուի, իսկ անմեղու-

թիւնը և արդարութիւնը՝ ուր լինի, ինչ տեղ էլ նրան ուզենան
նա թողցնել, երևան կը գայ:

Այսպիսով մենք տեսնում ենք, որ իւրաքանչիւր հէքիա-
թով Աղայեանցը մի առաքինութիւն է պատկերացնում:

Աղայեանցի գրական գործունէութիւնը չի սահմանափակ-
ւում միայն վիպականով. նա ունի նաև ստանաւորներ, մի կողմ
թողնելով նրա ոչ մականաւոր ոտանաւորները, որոնց մէջ զգաց-
մունքի ուժեղութեամբ աչքի է ընկնում նրա «Մանկական թո-
թովանք»-ը, ևս կ'անցնեմ նրա մանկական ոտանաւորներին:

Աղայեանցին իր ոտանաւորներին մէջ կարողանում է նիւթը
վերածել երեխայի հասկացողութեան աստիճանի համեմատ: Դրանց
այս յատկութիւնն է պատճառ, որ երեխաները համարեաւ առաջին
ուշագիր ունկնդրութիւնից յետոյ արդէն անգիր գիտեն դրանց,
քանի որ իրանց հասկացողութեան բոլորովին մատչելի բովան-
դակութիւնը գտնում են արտայայտուած պարզ մանկական
լեզուով:

Օրինակ նրա «Զմեռ» ոտանաւորը: Այստեղ ձմեռը դուրս է
բերուած իբրև կեղծաւոր ծերունի, որ մարդկանց մէջ իւրտ-
րութիւն է դնում, հարուցւոյն լաւ հագուստ ու կերակուր է
տալիս, իսկ աղքատին մրսեցնում ու քաղցած է թողնում: Զրմ-
բան կատարածը այսպէս է պատկերացրուած

Դրա երկիւղից ջուրը քար կտրեց,
Քչըջան առուն լոց, պապանձեց:
Դալար բոյսերը սառան, փէտացան,
Նախշուն հաւքերը թռան, հեռացան...
Սիրուն վարդենու թուփը չորացրեց,
Սոխակի լեզուն արմատից կտրեց:

Զը յուսահատուող, հաստատակամ ընաւորութիւն է դուրս
բերուած «Ծիծեռնակի յիշողութիւնները» ոտանաւորում: Ծի-
ծեռնակը անցեալ տարուայ բունն է յիշում, իր ձագերին է յի-
շում, որոնց արխնարբու թշնամին ճանապարհին յափշտակեց.
այժմ վերադարձել է, բունը աւերակ է գտել, բայց չի յուսա-
հատում,

Բայց նա կրկին բոյն է շինում,
Եւ շինում է, ևւ երգում,
Ամեն մի շիւղ կայցնելիս՝
Առաջուայ բոյնն է յիշում:

Ահա և նրա «Պառաւի հորթը»։ Քսան կարճ-կարճ տողերում ամփոփուած մի ամբողջ դրամա է դա իր հանգոյցով, լուծումով։ Այստեղ կը գտնէք և՛ հողեկան կռիւ, և՛ յուսահատութիւն, և՛ յուսադրութիւն, և՛ յաջող վախճան։ Նախ տեսնենք, թէ ինչ պայմաններում առաջացաւ դրաման.

Զիւն էր գալիս փաթիլ-փաթիլ,
Հետն էր անձրեւ կաթիլ-կաթիլ:

Այս մի քանի խօսքերով արդէն պատրաստ է ամբողջ միջավայրը, որտեղ կատարուել է դրաման։ Ապա իսկոյն ներկայանում են գործող անձինք.

Այդ միջոցին մի պառաւ կին
Հորթ էր փնտրում դաշտի միջին:

Կովի վերադառնալու ժամանակն է, և պառաւը նախապէս սկսել է փնտրել հորթը, որ կովը եկածին պէս՝ ինքը չիւար չը մնայ։ Բայց դա չի յաջողում.

Կովը եկաւ տաւարիցը՝
Կուրծք ու ծծեր կաթով լիբը.
«Հորթուկս ուր է», նա բառաչեց,
Եղի՞մ պառաւին լացացրեց:

Ինչո՞ւ պառաւը իր զգացմունքի քնքշութիւնից և յուսահատութիւնից չը դիմացաւ, արտասուեց, եւ եթէ մի քիչ էլ երկարի այս դրութիւնը, կարգացող երեխան էլ կ'արտասուի, եթէ մանաւանդ նա իրանց տանը նոյնանման ղէտքերի ականատես է եղել։ Բայց երեխան այդ վիճակից ազատում է.

Մինչդեռ այսպէս պառաւ ու կով
Ողբում էին լաց ու կոծով,
Յանկարծ լսեց մի բարակ ձայն,
Կովն իմացաւ, որ հորթն է այն:

Էլ երկարաբանութիւն հարկաւոր չէ. բարակ ձայնը բաւական է, որ կովը իր մայրական բնազդով իսկոյն ճանաչի իր

հորթուկին: Յուսոյ ճառագայթը ծաղեց, էլ այնքան յուսահատական չէ մթնոյորտը.

Կովը վաղեց բառաչելով,
Պառաւն նտրից տնքանքալով.
Կորած հորթը մօրը գտաւ,
Լիք ծծիրը քերանն առաւ:

Կովի բառաչելով վաղելը և պառաւի հետեւը նրան տնքանքալով՝ արդէն լրացնում են պատկերը՝ իրական ճշտութեամբ վերարտադրելով մանուկի մտքում կովի պատկերը և իրանց տատիկի երբեմն տնքանքալով մի բանի շտապելը. դրա հետ միասին սպասողական լարուած վիճակը հասնում է իր գագաթնակէտին, երբ իմացւում է, որ կովը գտաւ հորթին և սկսեց իսկոյն ծծել: Ապա իմանում ենք, որ հորթուկը

Խծեց բոլոր կամն ու տղեց,
Տանտիկնոջը բան չը թողեց.
Բայց պառաւը այս անգամին
Սիրով ներեց չար հորթուկին:

Եւ զարմանալի էլ չէ. մի այդպիսի ուրախութեան առիթով արժէր զոհել ամբողջ կաթը, և երեխեւքն էլ, որ պիտի խմէին այդ կաթը, անշուշտ աւելի ուրախ են, որ մի անգամուայ կաթից կը դրկուեն, քան ամբողջ հորթուկից:

Գեղեցիկ անակնկալներ է պատրաստում երեխային «ջաղացականի ննջարանը». նախ պատկերանում է ջրաղացը.

Երեք-չորս հատ ջաղացաբար
Կարգով շարւած՝ պտտւում են,
Իրանց ամեղ գրգռոցով
Ամբողջ շէնքը դղրդում են.
Չախչախների չըխչըխկոցից
Մարդի ականջ խլանում է:

Եւ եթէ երեխան մի անգամ իրականութեան մէջ տեսել է այս, ինչպէս նրա երեակայութեան մէջ կը վերակենդանանայ ջրաղացը իր ամբողջ գրգռոցով ու ժխորով: Բայց ինչպէս նա կը զարմանայ, երբ կարդայ չարունակութիւնը.

Իսկ ջաղացպանն ալրամածախ
Խոր քունն ընկած՝ խռմփում է:

Ի՞նչպէս կարելի է քնել այդ աղմուկի մէջ և այլ հարցեր պիտի առաջանան բնական հետաքրքրութիւնից չը զրկուած երեխայի մէջ. իսկ երբ նա շարունակի մինչև վերջը,

Բայց ջաղացը եթէ յանկարծ
կտրէ ծայնը, լուէ, սառչի,
Ինչպէս մի թունդ թնդանոցից՝
Ջաղացպանը վեր կը թռչի...

այս տարօրինակութիւնը բողբոջիկն պիտի տալեցնէ երեխային, որը պիտի կարէր զգայ այս երևոյթի բացատրութիւնը լսելու:

Ոչ պակաս անակնկալներ է տալիս և «Հովիւի անկողինը»: Հովիւի մահճակալը սարի լանջն է, բարձր՝ չեչոտ քարը, վերմակը մի հին կարպետ, սրա վրայ աւելացրէք և այն, որ

Երբ անձրեւ է կաթկաթում,
Եւ կարպետը թխկթխկում,
Հովիւն անուշ քնի մէջ
Քաղցր երազ է տեսնում
Եւ խնդում, ծիծաղում...

Եւ մնում է միայն բացականչել՝

Ուխա՛յ, ուխա՛յ, սիրուն հովիւ,
Քունդ անուշ...

Ապա «Արե» ոտանաւորը: Երեխան տեսել է, որ արեւը մեզանից հեռացաւ դէպի հարաւ, ձմեռը եկաւ ու ամեն բան տարաւ: Այժմ որ արեւ նորից եկել է, երեխան արտայայտում է իր գոհունակութիւնը, տեսնելով՝ թէ ինչպէս փթթել է ծառ ու ծաղիկ, կանաչ խոտ, թէ ինչպէս արեւին են գովում

...թռչնիկները

Իրանց քաղցր դալլալով,
Հովիւն իր մեղմ սրինդով,
Հոտաղն անուշ հոլորով:

Եւ բանաստեղծը մանկանալով՝ իջնում է մինչև երեխայի հասկացողութեան առախճանը, և ոտանաւորը մենք տեսնում ենք վերջացած հետեւեալ տողերով.

Ձէ, արեւ ջան, էլ չը գնաս,
 էլ չը թողնես մեզ կարօտ,
 Գնն ընիր դիշերները,
 Առաւօտը եկ մեզ մօտ:

Աղայեանցը ունի նաև թարգմանութիւններ, զլիաւորաբար ոտանաւորով: Նա թարգմանել է առհասարակ իր կազմած դասագրքերին նիւթ մատակարարելու համար: Դրանից զուտ, նրա բանաստեղծութիւնների ժողովածուի մէջ մենք գտնում ենք երկու կտոր, մինը Շիլլերից՝ «Երկրի բաժանումը», միւսը Հայնէից՝ «Փրփրովսի»: Այս կտորները Աղայեանցի ուշադրութեանն են արժանացել՝ անշուշտ այն պատճառով, որ երկուսն էլ պատկերացնում են բանաստեղծի անշահասիրութեան օրինակներ:

Իբրև թարգմանիչ Աղայեանցը մի շատ ինքնուրոյն երեւոյթ է: Նա նախ իւրացնում է նիւթը, ապա իր մտքում դասաւորելով՝ իբրև բողոքովին ինքնուրոյն բան արտայայտում է հայերէն լեզուով. այդ պատճառով նրա թարգմանութիւնները իր կողմից չարունակ անուանւում են «փոխադրութիւն»: Իր սեփական ուժի պահանջը նրանում այնքան դօրեղ է, որ նրա դասագրքերի մէջ երբեմն հանդիպում էք «փոխադրութիւն» բառը դրուած մի... հայերէն կտորի վրայ. օրինակ՝ նա ունի մի կտոր իր ժողովածուի մէջ «Բանակութիւն» վերնագրով, որ Արովեանից է, ներառ «Քոռեր» հատուածն է, որի լեզուն Աղայեանցը աւելի կոկոնդ ու գրական է դարձրել: Ինչպէս ասացի, նրա թարգմանութիւնները բողոքովին ինքնուրոյն դրուածքի բնաւորութիւն ունեն: Եւ այդ իսկ պատճառով՝ օտար լեզուի որեւէ ոճի համապատասխան հայերէնը չը գտնելիս՝ նա շատ անգամ թարգմանութիւնը ընդարձակում է պարզաբանութիւններով: Այդ է պատճառը, որ Պուչկինի «Ոսկի ձկնիկը», որ բնագրում 205 տող է, Աղայեանցը թարգմանել է 313 տողով, այն ինչ նոյն բանը Փամու-Քաթիպան կարողացել է անել 198 տողով: Վերջէնք օրինակ այս կտորը. — բնագրում այսպէս է.

Говорить старику старуха:
 „Воротись, поклонися рыбкѣ;
 Не хочу быть вольною царицей,
 Хочу быть владычицей морскою,
 Чтобы жить мнѣ въ океанѣ-морѣ,
 Чтобы служила мнѣ рыбка золотая
 И была бѣ у меня на посылкахъ“.

Այս կտորը Գ.-Քաթիպան այսպէս է թարգմանել.

Երբ եկաւ ծերը, կինն ասաց նորան.
«Ահա լսէ դու իմ խիստ հրաման—
Գնա ու դաիր դու ոսկի ձկան,
Էլ սիրտը չուզէ, ասա, իմ կնկան
Երկրի վրայ լինել մէկ սոսկ թագուհի,
Ու վկիանոս ծովի մէջ կուզէ կենալ,
Ոսկի ծուկին էլ ծառայ ունենալ»:

Իսկ Աղայեանցինը այսպէս է.

Եկաւ ծերունին, սլառաւն սկսեց.
«Դու պէտք է գնաս ձկան մօտ, ասեց.
Կերթաս խոր գլուխ կտաս դու նրան
Ու իմ փափազը կը յայտնես իրան.
Կասես, չեմ ուզում մնալ թագուհի,
Ուզում եմ լինել ծովի տիրուհի.
Ուզում եմ Ուկիան ծովումը կենալ,
Ոսկի ջկնիկին ծառայ ունենալ,
Որ իմ հրամանին միշտ պատրաստ լինի,
Ու ինչ ուզենամ, իսկոյն կատարի...»:

Գամառ-Քաթիպայի մօտ աւելորդ է երկրորդ տողը, որ բնագրում չը կայ, զրա փոխարէն պակաս է վերջին տողի թարգմանութիւնը: Իսկ Աղայեանցը բերուած կտորի երկրորդ տողի զիմաց դնում է ամբողջ երեք տող. փոխանակ ասելու, թէ «յետ դարձիր կրկին, գլուխ տուր ձկան», կամ ինչպէս ինքը աւելի լաւ կարող էր, ասում է. «Դու պէտք է գնաս ձկան մօտ, կերթաս, խոր գլուխ կը տաս դու նրան ու իմ փափազը կը յայտնես իրան», որի մէջ կան և կրկնութիւններ և աւելորդ խօսքեր: Իսկ վերջին տողը, որտեղ գլխաւորաբար կայ „быть на посылках“ ոճը, որ Գ.-Քաթիպան չէ թարգմանել, բնագրի նրբութիւնը արտայայտելու համար՝ կամ թարգմանութիւնը անպատճառ յանգաւոր դուրս բերելու համար՝ դրել է.

Որ իմ հրամանին միշտ պատրաստ լինի,
Ու ինչ ուզենամ, իսկոյն կատարի,

որը բաւական մօտիկ արտայայտում է „быть на посылках“

ոճի միտքը, որ նշանակում է՝ ձեռքի տակ ծառայ լինել՝ այս ու այն կողմ ուղարկելու համար:

Այսպիսով ընտղրի սեղմ, ժողովրդական ոճը նա մի փոքր ջրախառնելով՝ աւելի հասկանալի է դարձրել մանուկի համար: Եւ մենք գուցէ ուրիշ պահանջ իրաւունք չ'ունենք անելու նրա բանից, իբրեւ թարգմանչից, քանի որ նա իր թարգմանութիւնների վրայ դնում է «խոխազրութիւն» կամ «ազատ թարգմանութիւն» բառերը:

Վերջացնելով Աղայեանցի կեանքի և գրական գործունէութեան մասին այս տեսութիւնը, մնում է ամփոփել ասածս:

Մեր վիպագրութեան պատմութեան մէջ Աղայեանցն ունի իր համեստ տեղը—նա իր Ար. եւ Ման-ով՝ հայ վէպը աւելի մօտեցրեց վէպի մասին ժամանակակից հասկացողութեան: Բայց Աղայեանցը մեզանում չը պիտի վիպասան համարուի, որովհետեւ գրականութեան այդ ճիւղի պահանջներին նա բաւարարութիւն չի տալիս: Դրա փոխարէն նա չ'ունի իրան հաւասարը մեզնում վիպագրութեան մի ուրիշ ճիւղի՝ հէքիաթների մէջ, որոնք նրա գրչի տակ մարդի ամբողջապէս ման են ածում և ապրեցնում կախարդական աշխարհներում: Մանկական ոտանաւորների մէջ եւս Աղայեանցը չ'ունի իր հաւասարը: Իբրեւ գրող՝ նա իր ամբողջ ողորութիւնը քաղում է իր կեանքից՝ իր կեանքի երեւոյթները համարելով շատ խրատական և ուրիշի համար էլ օգտակար, այդ պատճառով նրա գրուածքներում այնքան շատ նկատուի է այդ կողմը, և ահա թէ ինչու նրան կարելի է անուանել իր կեանքի երգիչ:

ՄԱՐ. ՅԱՐ.